

SARA TANDERUP LINKIS OCH
JULIA PENNLERT

”EN HELT ANNAN UPPLEVELSE”

Ljudbokens band till sina läsare

Det har blivit alltmer populärt att lyssna till litteratur och använda sig av ljudböcker. Formatet har vuxit snabbt och blivit en betydelsefull del av bokmarknaden.¹ Ljudboken har också mött kritik och genererat debatt i den mediala offentligheten bland litteraturkritiker, författare och förläggare om de potentiella konsekvenserna av dess framväxt.² Även om formatet i debatten främst har kopplats till en växande kommersialisering och popularisering av den litterära kulturen, går det också att framhäva hur den möjliggör nya sätt att använda litteratur på.³ Denna artikel har för avsikt att bidra till och nyansera den ibland polemiska diskussionen om formatets roll och position i samtiden, genom att undersöka varför läsare väljer att lyssna till ljudböcker. På detta sätt närmar vi oss en förståelse av hur ljudbokformatet påverkar dagens litteraturbruk, dels med fokus på praktisk användning, dels med fokus på hur formatet präglar själva litteraturupplevelsen.

Ljudbokens ökade popularitet under de senaste åren har lett till ett nytt akademiskt intresse för formatet. Forskning om ljudboken utgör ett tvärvetenskapligt fält med representanter från olika akademiska discipliner. Forskningsfältet rymmer bland annat studier i ljudbokens historia, dess mediala egenskaper och dess utveckling i relation till digitalisering.⁴ Särskilt dominerande inom fältet är studier som fokuserar på hur formatet påverkar läsning, och om ljudbokslyssning över huvud taget kan klassificeras som läsning.⁵ Metodologiskt bryter ljudboksforskningen också relativt ny mark för humanistiska forskare; i ett antal undersökningar används kvantitativa metoder kombinerat med digitala verktyg för att kartlägga mönster och trender i ljudboksanvändning.⁶ Dessa studier baseras dock på anonymiserade data och fördjupar sig inte i en analys av varför ljudboken används eller hur formatet potentiellt påverkar den individuella upplevelsen av litteratur.

Utgångspunkten för föreliggande artikel är att vi betraktar ljudboken som en del av den samtida litterära kulturen. Vi undersöker närmare hur ljudboksläsare själva formulerar motiv till varför de väljer att lyssna på ljudböcker, men också hur de beskriver dessa upplevelser. I ett litteraturvetenskapligt perspektiv saknas studier där ljudboksbruk undersöks med hjälp av begrepp hämtade från den samtida teoretiska diskussionen, som möjligen kan fördjupa vår förståelse av detta framväxande fenomen. Att betrakta ljudboksanvändning som en del av samtidens litterära klimat och även uppmärksamma dess användare är av särskild relevans i en tid då den litteraturteoretiska diskussionen har vänt sig mot ett alltmer läsarorienterat perspektiv. På senare år har ett antal studier uppmärksammat hur den *vanliga läsaren* (*layreader*) använder sig av litteratur. Särskilt betydelsefull inom fältet är Rita Felski som på olika sätt under 2000-talet har teoretiserat kring begreppet *litteraturbruk* (*uses of literature*). I *Uses of Literature* (2008) beskriver Felski läsarens användning och upplevelse av litteratur med hjälp av fyra termer: *recognition*, *enchantment*, *knowledge*, och *shock*.⁷ I sin senaste bok *Hooked. Art and Attachment* (2020) vidareutvecklar Felski sina tankar och fokuserar på begreppet *attachment* för att belysa hur särskilda band till konst och litteratur utvecklas och formas hos mottagaren. "[Attachments] involve thought as well as feelings, values and judgements as well as gut response," förklarar hon.⁸ Attachment-begreppet framhäver alltså betydelsen av känslor, värderingar och bedömningar i upplevelsen av litteratur. Samtidigt synliggör termen även Felskis postkritiska projekt, där den vanliga läsarens okritiska sätt att tillägna sig litteratur står i centrum; ett synsätt i direkt motsättning till litteraturvetenskapens traditionella fokus på en distanserad och kritisk läsning.⁹

Denna artikel tar avstamp i teoriutvecklingen kring litteraturbruk, men till skillnad från Felski som inte i någon särskild utsträckning studerar empiriska läsare, är vår ambition att studera ljudboksläsarnas egna utsagor och upplevelser. Detta förhållnings-sätt hämtar inspiration från litteratursociologin som har en lång tradition av att låta "verkliga" läsare komma till tals. Litteratursociologin uppmärksammar även relationen mellan litterära texter och deras sociala eller mediala kontext, ett perspektiv som också blir relevant i studier av ljudbokens betydelse för litteraturbruk.¹⁰ Föreliggande artikel baseras på en enkätstudie av drygt 1400 svenska ljudboksanvändares erfarenheter. Enkäten genomfördes under hösten 2021 och publicerades digitalt i gruppen "Snacka om ljudböcker" på Facebook. De samlades in anonymt med hjälp av enkätverktyget Sunet Surveys. Enkäten bestod av tio frågor och i det följande, som alltså kan ses som en delstudie i ett mer omfattande projekt, koncentrerar vi oss specifikt på enkätens sista fritextfråga: "Varför väljer du att lyssna på ljudböcker?" Genom att fokusera på motiv till ljudbokslyssnande kan vi få inblick i hur ljudboksformatet påverkar upplevelsen och användningen av litteratur enligt användarna själva. I analysen har vi utgått från Felskis *attachment*-begrepp men också inspirerats av den samtida teoretiska diskussionen kring ljudboksanvändning, representerad av bland andra Lutz Koepnick, samt perspektiv från *sound studies*, representerade av bland andra Michael Bull.

Syftet med artikeln är att undersöka hur ljudboksformatet formar bruk och upplevelser av litteratur men också hur det potentiellt leder till nya användningsområden och därmed skapar nya upplevelser av den sociala och fysiska omvärlden i en bredare bemärkelse.

Ljudbokens roll i den digitala samtiden. Anknytning och frånkoppling

Ljudboken är inte ett nytt format utan kan spåras tillbaka till utvecklingen av fonografen på 1800-talet. Trots detta har dess betydelse för hur vi upplever och använder litteratur varit ett relativt förbiset kapitel i litteraturhistorien. Ljudboken har genom 1900-talet primärt setts som ett hjälpmedel för människor med synned sättningar eller lässvårigheter, eller som underhållning riktad till barn.¹¹ Formatet har alltså främst betraktats som ett verktyg som tillgängliggör litteraturen för de som inte kan läsa ”på riktigt” och har inte närmare undersökts som ett format som påverkar den estetiska upplevelsen av litteratur.

På senare år har ljudbokens status ändrats i takt med att formatet i högre grad än tidigare används på samma villkor som den tryckta boken. Formatets popularitet i samtiden har en stark koppling till digitaliseringen, som banar väg för nya produktionsvillkor, distributionsmöjligheter och användningsområden. Det digitala formatets betydelse för ljudboksupplevelsen undersöks av Iben Have och Birgitte Stougaard Pedersen i *Digital Audiobooks. New Media, Users and Experiences* (2015). Have och Stougaard Pedersen närmar sig ljudboksupplevelsen från ett medievetenskapligt och postfenomenologiskt perspektiv och undersöker hur det digitala formatets mediala egenskaper möjliggör nya användningsområden. De betonar hur den digitala ljudbokens mobila format gör det möjligt för läsaren att kombinera ljudboksbruk med andra vardagsaktiviteter som pendling, träning eller hushållsarbete.¹²

Det digitala formatet innebär alltså nya möjligheter för litteraturbruk. Men formatets mobila egenskaper genererar också kritik eftersom det ofta förknippas med en mer distraherad eller okoncentrerad läsning.¹³ Denna kritik hakar i en mer generell skepsis kring hur digitala läsformat för läsning påverkar litterära, konstnärliga upplevelser, eller användarens uppmärksamhet. Rita Felski noterar i *Hooked* hur den digitala teknologin har negativa konsekvenser för vår förmåga till uppmärksamhet och därmed också för möjligheten att bli *hooked* eller intensivt uppslukad av ett konstverk. Hon diskuterar inte specifikt hur ljudboken påverkar läsaren men tar musiklyssning via telefon som exempel:

New technologies [...] can affect our ways of paying attention. [...] The affordances of cell phones make it easier to engage with art in a casual or distracted manner. As Jeff Nealon points out, the experience of listening reverentially to an entire album – on the analogy of reading a book – is now much less common. Instead, individually curated music lists serve as mood enhancers to ”create various ‘scapes’ in our individual and social lives [...]”. Such ambient listening – engineered to harmonize with different tasks and spaces – is less likely to stir up an intense response.¹⁴

Felski framhäver hur mobiltelefonen främjar ett mer distraherat eller ledigt sätt att ta till sig ett konstnärligt verk. Hon beskriver hur *ambient listening* utvecklas, där verket fungerar som bakgrundsmusik och stämningshöjare för de sammanhang lyssnaren befinner sig i. I stället för att stå i centrum sker upplevelsen av verket i periferin och därmed blir det, enligt Felski, mindre sannolikt att lyssnaren kan ”stir up an intense response” till verket.

Även om Felski inte specifikt nämner ljudboken i sitt resonemang, har liknande observationer gjorts i debatten om ljudboksformatet samt i studier som studerat

läsningens roll i samtiden. Det är en återkommande kritik att den digitala teknologin på olika sätt leder till förändringar i läsarens uppmärksamhet. Bland andra Naomi Baron och N. Katherine Hayles menar att läsning på en skärm oftast kännetecknas av en *hyperuppmärksamhet* (*hyper attention*) där läsaren ägnar mindre uppmärksamhet åt texten.¹⁵ Ljudboken och det mobila lyssnandet kan alltså kopplas till den utbredda föreställningen att digital teknologi leder till ett mer *distraherat* eller *distanserat* (eller, med Felski: *detached*) förhållningssätt mellan läsare och verk. Men den kan också leda till avkoppling eller fränkoppling från de fysiska omgivningar där användaren befinner sig. I *Sound Moves* (2007) beskriver Michael Bull hur det mobila lyssnandet medför att individen rör sig i egna "ljudbubblor", avskärmat från den fysiska och sociala omgivningen.¹⁶ Bulls resonemang gäller specifikt mobilt musiklyssnande via iPods men har förts vidare in i ljudboksforskningen, bland annat genom D.E. Wittkowers försök att beskriva ljudbokens fenomenologi.¹⁷ Ljudboksformatet kan således förknippas med olika aspekter av *fränkoppling* (*detachment*). Det kan – med utgångspunkt i Bull – isolera eller avskärma läsaren från omgivningen eller innebära att läsaren tappar fokus och utvecklar ett mindre intensivt band till texten, i linje med Felski eller Hayles.¹⁸

Uppfattningen att ljudboken kan associeras med former av distraktion och fränkoppling har emellertid även problematiserats. Have och Stougaard Pedersen poängterar exempelvis att ljudboksläsning kännetecknas av ett utbyte mellan text, läsare och omvärld snarare än en isolering av lyssnare från omvärlden: "an exchange occurs among the sensing body in motion, the audio input, and the visual surroundings, all three layers contributing to the given situation and experience", skriver de om ljudboksupplevelsen. "The listening experience thus becomes part of the listener's attention toward and construction of the environment, hereby creating an aesthetic attention that does not necessarily isolate the listener".¹⁹ I stället för att fokusera på graden av uppmärksamhet gentemot texten talar de här om *upplevelsen*. Närmare bestämt fokuserar de på ljudboksupplevelsen som en multisensorisk helhet som en kombination av kroppsliga sinnesintryck, ljud, röst och de visuella omgivningarna.

På liknande sätt betonar Lutz Koepnick relationen mellan läsare, text och kontext. Koepnick utvecklar begreppet *resonant reading* med utgångspunkt i mobil ljudbokskonsumtion.²⁰ Han definierar *resonant läsning* på följande sätt:

Resonant reading may not operate under the banner of highly attentive, controlled, focused and goal-oriented subjectivity that guides most concepts and pedagogies of reading; it is neither about strategic information gathering nor does it follow the protocols of hermeneutic understanding, let alone see itself as a champion of athletic criticality and textual deconstruction. Resonant reading, instead, takes place at the edges of attention and thereby collapses how we have come to juxtapose, rigidly and normatively, reader and read, focus and distraction, activity and passivity. It hovers at or above the fissure where different worlds, temporalities, states of consciousness and perceptions mesh with or attach to each other.²¹

Den resonanta läsningen sker i uppmärksamhetens utkanter, enligt Koepnick. Samtidigt argumenterar han för hur ljudboksformatet kan leda till nya former av litterära upplevelser där texten inte nödvändigtvis står i centrum. Det litterära verkets funk-

tion kan, enligt Koepnick, sägas utgöra ett filter som präglar läsarens upplevelse av en specifik situation eller den fysiska omgivningen.

Lutz Koepnicks perspektiv på läsning liknar Felskis i ambitionen att göra upp med en traditionell idé om läsning i betydelsen *hermeneutic understanding* eller *kritisk tolkning*. Båda har som ambition att vända blicken mot läsarens upplevelse, och närmare bestämt den vanliga läsaren. Samtidigt finns det skillnader mellan deras förhållnings-sätt; där Felski primärt är intresserad av den intensiva relation som uppstår mellan text och läsare koncentrerar sig Koepnick i stället på en form av distraherad läsning. Koepnicks distraherade läsart *svävar (hovers)* mellan olika världar och temporaliteter som samverkar eller fäster vid varandra. Genom att jämföra dessa perspektiv är det möjligt för oss att dels undersöka hur ljudboken formar banden mellan läsare och den litterära texten (i linje med Felski), dels hur ljudboksformatet påverkar själva upplevelsen av litteratur i samspelet mellan läsare och omvärlden (för att följa Koepnick).

Varför ljudbok? Bruk och upplevelser

Som tidigare påpekats baseras nedanstående analys på drygt 1400 ljudboksanvändares svar på vår enkät; i synnerhet på frågan ”Varför väljer du att lyssna på ljudböcker?” Dessa svar har kodats i 13 kategorier som tillsammans ger en bred bild av varför och hur ljudboken påverkar litteraturbruk och den litterära upplevelsen.²² Eftersom respondenterna på egen hand formulerar sina svar har det inneburit att vissa svar placerats i flera kategorier för att de ger uttryck för flera olika motiv. Teman som vi undersöker närmare är multitasking, avkoppling, tillgänglighet, inläsarens betydelse, samt ljudboken som sällskap. Avslutningsvis diskuterar vi svaren från dem som inte kommenterar ljudboksformatet utan motiverar sitt ljudboksbruk med läslust eller kärlek till böcker.

Multitasking och effektiv läsning

Den största kategorin i vårt material med ungefär 600 svar (44%) betonar möjligheten att ägna sig åt andra aktiviteter samtidigt som man lyssnar. Givet dessa relativt höga siffror går det att konstatera att formatet kan kopplas till ”multitasking”. Samma tema betonas i såväl tidigare undersökningar som i diskussioner om ljudboksanvändning i offentligheten. Det förekommer även i marknadsföringen av formatet, där möjligheten att kombinera lyssning med andra aktiviteter som motion, hushållsarbete eller pendling lyfts fram.²³ ”Fantastiskt att kunna ha en bok i öronen samtidigt som jag gör allting annat”, summerar en av respondenterna.

Denna form av litteraturbruk synliggörs i svar som uttrycker hur ljudboken gör det möjligt att foga in litteratur i ett (stressigt) vardagsliv. Som en respondent uttrycker sig, ”[ljudboken] effektiviserar mitt läsande”. Andra liknar lyssnandet med ”konsumtion av litteratur”. Förutom att ge en fördjupad bild av hur ljudboken fogas in i läsarnas liv visar dessa svar även hur respondenterna uppfattar ljudboksanvändning som just *litteraturförbrukning*. Svaren vittnar om en syn på litteratur som en ”produkt”, i likhet med andra kulturprodukter, som går att konsumera ”effektivt” och i stora mängder genom ljudboken.²⁴

Kopplingen mellan effektivitet och ljudboksförbrukning illustreras också av de kommentarer som synliggör relationer mellan ljudboken, livet och tiden. Ljudboken upplevs ”spara tid” för läsaren som samtidigt uppger att tiden till att läsa tryckta böcker

inte existerar. Respondenterna beskriver en vardag där det är en (praktisk) omöjlighet att sätta sig ner med en tryckt bok. I dessa svar framträder ljudboken som ett alternativ som berikar en aktivitet eller tid som annars skulle vara ”tom”. En respondent påpekar: ”hinner inte alltid sitta ner, men älskar litteratur.” En annan konstaterar att ljudboksanvändningen ”ger tid över.” Dessa exempel visar hur ljudboken blir en möjlighet för respondenterna att konsumera litteratur i en stressig vardag. Även om svaren i denna kategori inte ger några ledtrådar kring läsarnas förhållningssätt till den enskilda texten är det inte långsökt att dra slutsatsen att svaren understödjer föreställningen att ljudboken främjar en ytlig eller hyperuppmärksam läsning, där texten hamnar i bakgrunden. Ljudboken omtalas oftast i denna form av svar som en litteratur ”on the go” och beskrivs som den tryckta bokens motsats; ljudboken är snabb och effektiv, medan den tryckta boken kräver tid och tålmod.

Avkoppling, fränkoppling och mervärde till vardagen

Att välja ljudbok motiveras dock inte bara med effektivitet av respondenterna. I ungefär 20% eller vart femte svar framkommer i stället en motsatt hållning där ljudboken beskrivs som avkoppling eller fränkoppling från vardagliga aktiviteter. I denna kategori finns svar som beskriver ljudboken som en ”paus” från vardagen, och att ljudbokslyssnandet ”hjälpjer mig att koppla av och varva ner” som en av respondenterna förklarar. En annan respondent påpekar att ljudboken används ”för att lättare kunna slappna av och fokusera på att släppa vardagen ett tag”. Beskrivningarna visar hur ljudboken blir ett sätt för respondenterna att avskärma sig från vardagen, vilket leder till avkoppling. Men bilden är inte ensidig utan denna kategori kan också kopplas till de som menar att ljudboksanvändningen kan integreras i vardagliga aktiviteter. En respondent illustrerar denna dubbelhet: ”Praktiskt då jag kan göra annat under tiden. Även avkoppling på kvällarna.” Svaret visar hur ljudboken följer läsaren genom vardagens aktiviteter och rutiner, från morgon och arbete till avslappning och sömn. En annan respondent summerar det på följande sätt: ”Avkopplande, gör det roligare att utföra andra tråkiga sysslor, har mycket tid ensam och då är det skönt att ’gå in’ i en annan värld.”

Svar som påpekar hur ljudboken används för att ”gå in i en annan värld” kan förstås utifrån Michael Bulls beskrivning av hur iPod-kulturen leder till att användaren isolerar sig i en ”ljudbubbla”.²⁵ Flera respondenter nämner att ljudboken används som ”verklighetsflykt”. En av dem påpekar konkret att ljudbokslyssnandet ”skärmar av mig från omgivningen”. Ljudboksanvändningen och ljudbokens mobila format fungerar alltså som ett sätt för användarna att fränkoppla sig från omvärlden.

Denna bild nyanseras emellertid av att ett antal svar också visar hur respondenterna relaterar till de omgivningar där de befinner sig när de lyssnar, eller de aktiviteter som samtidigt utförs. Flera respondenter uttrycker direkt att ljudboksanvändningen bidrar till att skapa mervärde till vardagliga aktiviteter, eller helt enkelt ”förgyller vardagen”. En respondent uttrycker sig på följande sätt: ”Det förgyller tiden då jag sysslar med enahanda sysslor som inte kräver 100% koncentration.” Ljudboken upplevs tillföra ett värde till de aktiviteter som annars upplevs som tråkiga eller enformiga. En annan respondent konstaterar att ljudboken ”fyller ganska ’meningslös’ tid med innehåll”. Snarare än eskapism kan dessa svar tolkas som ett uttryck för det som Koepnick kallar resonant läsning; ljudboken resonerar med omgivningen eller situationer och ljud-

boksupplevelsen tillför därför mening till, eller ”förgyller”, särskilda aktiviteter och sammanhang.

Tillgänglighet och koncentration

Ljudboken kan alltså förgylla vardagen och effektivisera läsningen, främst på grund av formatets *mobilitet*, som möjliggör multitasking och litteraturupplevelser i vardagen. Ett annat centralt motiv till varför ljudboken används är hur litteraturen tillgängliggörs genom mediering av ljud.

Flera respondenter beskriver hur ljudboksformatet ökar förståelsen eller förbättrar avkodningen av texten. Det framgår att de lyssnar till ljudböcker för att de inte kan koncentrera sig på tryckta texter eller av andra skäl inte kan läsa litteratur i det tryckta bokformatet. En del beskriver särskilda omständigheter som gör att ljudboken föredras, kopplat till fysiska eller kognitiva funktionshinder. Sammanfattningsvis går det att konstatera att ljudboken fortfarande fungerar som ett verktyg och hjälp till personer med lässvårigheter, helt i linje med formatets historia.²⁶ Inom ramen för dessa beskrivningar betonas också hur ljudboken är det enda sättet för respondenterna att hålla kvar vid ett litteraturbruk överhuvudtaget, trots fysiska eller psykiska begränsningar. En respondent konstaterar kortfattat: ”För mig gör ljudboken litteraturen tillgänglig.”

Intressant nog beskriver vissa respondenter hur ljudboksformatet gör det lättare att koncentrera sig på det litterära verket. En respondent skriver: ”[jag lyssnar] för att kunna konsumera under tiden jag gör annat, men även för att det är en helt annan sorts upplevelse än att själv läsa böcker. Jag har även en tendens att hoppa över partier när jag läser fysiska böcker, vilket inte blir fallet när jag lyssnar.” Till skillnad från beskrivningar där ljudboken associeras med en distraherad eller passiv läsning visar dessa beskrivningar hur den snarare gör det möjligt för användaren att läsa mer koncentrerat, eftersom respondenterna anser att ljudbokens mediala egenskaper gör det svårare att ”hoppa över partier.” En annan respondent menar att tempot också är betydelsefullt för den litterära upplevelsen i ljudboksformatet: ”Lyssna går långsammare än att läsa så jag får en bättre upplevelse av boken.” I bägge exemplen är det tydligt hur den tryckta bokläsningen är en jämförelsepunkt: ljudboksläsningen förknippas med en ”en helt annan upplevelse” än att läsa böcker i det tryckta bokformatet. Ljudboken gör litteraturen tillgänglig när den tryckta bokläsningen av olika anledningar inte längre ”fungerar”. Samtidigt skapar den auditiva aspekten nya dimensioner av den litterära texten.

Ljudupplevelsen och inläsarens betydelse

Föreställningen att ljudboksformatet tillför läsningen något belyses ytterligare av svar som framhäver hur ljudformatet direkt påverkar deras inlevelse och upplevelse av – och i – den litterära texten. Flera respondenter påpekar att ljudboken ”fördjupar läsoplevelsen” eller fastslår att de ”får bättre inlevelse av att lyssna”. Även dessa kommentarer står i kontrast till antaganden att ljudboken skulle främja en distraherad eller ytlig form av läsning. De exemplifierar hur läsarna, i linje med Felski, upprättar band till texten i form av inlevelse. Inläsarens röst är särskilt viktig för läsarna i mottagandet av den litterära texten. En respondent konstaterar: ”Ibland gör uppläsaren boken till en större upplevelse än om jag läst den som fysisk bok”, medan en annan ”tycker det fördjupar läsoplevelsen” och konstaterar att ”därför är uppläsaren otroligt viktig”.

Respondenten "[v]äljer bort författare om det är uppläsare jag inte gillar." Dessa kommentarer illustrerar hur inläsarens performativa förmedling av texten betraktas som något positivt, som tillför texten mening. Inläsaren framhålls som en aktiv aktör i skapandet av den litterära upplevelsen, vilket i förlängningen får konsekvenser för banden, i Felskis mening, som läsaren upprättar till det litterära verket. Det är inte bara i fritextsvaren som denna koppling synliggörs, utan ungefär 67% av samtliga respondenter, 940 till antalet, uppger i en annan del av undersökningen att inläsaren är en betydelsefull faktor när de väljer vilken ljudbok de ska lyssna på. "En bra uppläsare tillför en extra dimension", summerar en respondent.

Samtidigt som ljudboken tillför en extra dimension till den litterära upplevelsen så påverkar den också vilken litteratur som väljs, enligt vissa användare. "Jag lyssnar också på annat än det jag annars skulle läsa" konstaterar en respondent, och en annan påpekar att ljudboken är ett "[k]omplement till vanlig läsning, som kräver att jag är fokuserad på en och samma sak [...]. Dock är det många böcker som inte passar som ljudböcker. Mer krävande litteratur föredrar jag att läsa." Citaten illustrerar idén att ljudboken "passar" en viss typ av litteratur ("lättläst") medan andra typer av texter ("krävande litteratur") snarare ska konsumeras i tryckt format. En tredje läsare utvecklar:

[D]et finns typer av böcker som jag vill ha som fysisk bok, [som] inte gör sin rätt genom att låta sig läsas av annan än mig själv. Min egen röst och situationstolkning. Vissa uppläsare tar överhand och därmed även min känsla. Men det är ju även det som kan vara tjusningen. Jag har precis läst Sara Stridsbergs senaste bok med korta noveller upplästa av olika skådespelare. Det blir som dubbel njutning. Som att gå på teater.

Citatet visar en dubbelhet i relation till ljudboken. Respondenten resonerar att vissa böcker inte "passar" för ljudboksformatet eftersom tolkningen av texten flyttas över till inläsaren. Samtidigt framhävs fördelen med ljudbokens ljudliga aspekter, och inläsarens roll. I bästa fall medför dramatiseringen att "det blir som att gå på teater".

Andra respondenter jämför ljudboken med andra medier och berättelseformer som exempelvis film, radioteater eller högläsning. En påpekar: "inläsare kan göra boken till en film", och en annan: "det är så bekvämt att lyssna på böcker, de får en helt annan innebörd jämfört med att läsa, mer som att det spelas upp en film." I dessa beskrivningar återfinns också minnen och nostalgi. En läsare konstaterar att "upplevelsen av en bra inläsning är stark, som när någon läste högt en gång i tiden, som radioteater utan konstiga ljudeffekter". Rösterna som förmedlar den litterära texten påminner om barndomens högläsning: "det är lite som sagostund när man var barn", som en av respondenterna skriver.

Den sociala dimensionen. Ljudboken som sällskap

Ljudboken tillför läsoplevelsen en ljuddimension, som för vissa läsare innebär att de kan skapa band till litteraturen. Det pekar vidare mot vad vi kan kalla ljudbokens sociala eller parasociala funktion. Flera respondenter motiverar sin ljudboksanvändning med att den fungerar som ett "sällskap" eller genererar en upplevelse av "mänsklig närvaro", ett resultat som även uppmärksammas i tidigare undersökningar.²⁷ En respondent konstaterar: "Det är så otroligt bra sällskap och den håller även ångesten borta de stunder livet är tufft", medan en annan påpekar: "Det är ett rofyllt och lugnt

samt ett sällskap när jag är ensam.” Dessa exempel på sociala anknytningar genom ljudboksupplevelsen är intressanta för att de nyanserar bilden av att mobil ljudkonsumtion primärt fungerar som avskärmning eller isolering för användaren.

Det är naturligtvis inte bara ljudböcker som förmår skapa känslan av social närvaro. Som Felski påpekar kan läsare av tryckta böcker ingå i en gemenskap där läsaren skapar band till fiktiva karaktärer eller andra läsare. Felski konstaterar: ”Although being caught up in a book may cut readers off from their immediate milieu, it forges other kinds of ties: for example, to real or to imagined persons.”²⁸ De parasociala relationerna som ofta framhävs i samband med ljudboksupplevelsen är däremot avhängiga formatets mediering av ljud och binds oftast till upplevelsen av inläsarens röst. Rösten förbinds med en närvaro och beskrivs som ett sällskap som inte nödvändigtvis är kopplad till en identifikation med fiktiva karaktärer. En respondent påpekar: ”Upplevelsen av att ha en berättarröst som är ’med’ mig”. Högläsningen kopplas till en intimitet som kan liknas till andra former för ljudberättelser som distribueras i exempelvis podcastformat. Lukasz Swiatek menar att podcasts talar till ”the intensely personal and intimate nature of listening”.²⁹ Han förklarar vidare:

[I]t is the sonically generated relationality of podcasting, in giving listeners the impression of directness and closeness, that makes it such a compelling way to bridge spatial and temporal divides. [...] Most people are listening to it on their headphones. We are literally whispering in people’s ears.³⁰

Ljudböcker och podcasts har naturligtvis skillnader. Medan ljudboken i högre grad förknippas med skriftlighet i framställningen framstår podcasten i stället som mer spontan och präglad av muntlighet. Samtidigt finns likheter mellan hur båda formaten främjar en närhet via de teknologiska förutsättningarna, medieringen genom ljud samt upplevelsen av att ha en röst helt nära, inuti örat.

Vad gäller de parasociala aspekterna av ljudboksupplevelsen är D.E Wittkowers beskrivning av ljudbokens fenomenologi relevant. Wittkower uppmärksammar hur ljudboksanvändning genererar olika typer av gemenskaper: fiktiva och verkliga. Där de *fiktiva gemenskaperna (imagined communities)* formeras av läsare och fiktiva karaktärer, uppstår istället de *verkliga gemenskaperna* mellan läsare, författare, inläsare och ljudboksläsare. Han skriver:

And yet the listener is also part of a real but nonlocal community, at minimum a community formed by the work itself: the author, the performer, the listener, and all the other unknown listeners. This community may be indefinite, where the listener might imagine how others reacted to, for example, a controversial event within a plot or claim within a nonfiction work. This community may be well defined, as when a listener has picked up an audiobook on the basis of its bestseller status, was lent it by friends or family, or was recommended it by Oprah Winfrey.³¹

Den verkliga gemenskapen kring ljudboken syns i de digitala sammanhang där ljudböcker diskuteras på olika sätt. I vår studie omnämns inte direkt digitala diskussioner eller andra former av social interaktion mellan läsare i svaren. Kommentarer som lyfter aspekter av sällskap hänvisar snarare till formatets parasociala dimension, upplevelsen

av inläsarens röst, samt intimiteten och bandet till texten, än till andra läsare. Däremot uppger respondenterna, i enkätens övriga delar, att de i hög utsträckning diskuterar ljudboksupplevelser med personer i sin fysiska omgivning, och delar med sig av dessa upplevelser på sociala medier.

Här ska det självklart nämnas *var* respondenterna befinner sig när de kommer i kontakt med enkäten. Som tidigare nämnts publicerades enkäten i en grupp för ljudboksläsare på en digital plattform som deltagarna självmant sökt sig till, ”Snacka om ljudböcker”, på Facebook. I gruppen kommer läsarna med boktips till varandra och delar med sig av läsupplevelser och även författare och inläsare är närvarande och postar inlägg eller kommentarer. Därför är det förväntat att gruppmedlemmarna intresserar sig för denna form av social lyssningskultur. Det är mycket möjligt att detta resultat därför inte är representativt för alla ljudboksläsare. Icke desto mindre är det anmärkningsvärt att ljudboksgrupper är så populära, vilket den höga svarsfrekvensen på vår enkät också visar. Det vittnar om ett stort intresse från läsarnas håll att bryta isoleringen från sin egen ”ljudbubbla” och kommunicera med andra om ljudboksupplevelsen.

Sammantaget visar vår undersökning att ljudboksbruk omges av sociala aspekter även utanför den individuella ljudboksanvändningen. Även om digitalt mediebruk, och i synnerhet ljudboksanvändning ofta associeras med avkoppling eller frånkoppling från omgivningen visar våra resultat hur ljudboksanvändarna också använder formatet till att knyta nya band till texten såväl som till andra läsare.

Mot en slutsats: ”Jag älskar böcker”

Vi har i vår undersökning visat hur ljudboksformatet på olika sätt formar den litterära upplevelsen, det vill säga upplevelsen av texten, men också hur vi läser och använder litteratur i vardagen. Motiven till varför respondenterna väljer ljudboksformatet knyts till formatets mobila egenskaper men också medieringen genom ljud i form av inläsarens röst lyfts fram. Ljudboken beskrivs som praktisk för att den tillåter att man integrerar litteraturbruk i vardagen och därmed ”effektiviserar sitt läsande”, samtidigt som andra aktiviteter pågår. Men den beskrivs också som ett sätt att koppla av eller avskärma sig från det pågående vardagslivet. Båda dessa typer av ljudboksanvändning visar hur ljudboken förgyller vardagen och tillför dagliga rutiner en extra dimension. Genom den ljudliga medieringen förbinds inläsningen, och särskilt inläsarens röst, med en känsla av intimitet och mänsklig närvaro. Litteraturupplevelsen fördjupas genom att dessa faktorer blir betydelsefulla för hur texten upplevs och tolkas.

En sista central tendens, som vi ännu inte har nämnt, är att respondenterna inte motiverar sitt ljudboksbruk utifrån formatets mediespecifika egenskaper utan med ett intensivt litteraturintresse i stort. Många respondenter svarar att de använder ljudböcker för att de ”älskar” böcker eller läsning. ”För att jag älskar böcker” svarar en respondent på frågan och en annan konstaterar: ”Älskar böcker och man kan lyssna och samtidigt få böcker i sig (sic!).” Detta förhållningssätt till litteraturen i sig kan liknas med vad Felski i *Hooked* beskriver som *love talk*. Felski visar hur denna diskurs står i direkt motsättning till ett traditionellt akademiskt – kritiskt – perspektiv på läsning.³²

Any talk of loving literature seems jejune to most English professors, guaranteed to trigger a pained recoil or a moue of distaste. Such language brings academic discourse perilously close to adolescent infatuation or amateurish enthusiasm, to a treachery and treacherous cult of feeling.³³

I *Hooked* synliggör Felski hur *love talk* bör tas på allvar för att vidare undersöka starka känslors betydelse för litteraturbruk. Samtidigt föredrar hon att diskutera detta fenomen i relation till termer som *attachment* eller *affect* eftersom *love talk*, enligt henne, kan trigga ”an impulse to personify, to treat novels or paintings as if they were friends or lovers”.³⁴ Flera respondenter har emellertid gett uttryck för en sådan *personifierande* impuls där inläsaren skildras som ett sällskap. Ett centralt värde i formatet tycks vara att det tillför litteraturen något mänskligt – en röst, en intimitet eller en närvaro. Med detta i åtanke är det kanske passande att ett stort antal av ljudboksanvändarna motiverar sitt val av ljudboksformatet med personifierande *love talk*, det vill säga med att de ”älskar böcker”.

Vår enkätstudie och analys av respondenternas svar, som i denna text primärt har uppehållit sig vid litteraturbruk bland vanliga ljudboksläsare, bidrar till ljudboksforskningen och den samtida diskussionen om ljudbokens framväxt på flera sätt. Genom att kombinera teoretiska utgångspunkter från bland annat Felski och Koepnick visar vi hur ljudboken inte bara skapar band *till* litterära texter, utan även bidrar till att förgylla vardagliga aktiviteter och den fysiska omvärlden *genom* litteraturen. Som en samlad slutsats går det att konstatera att de olika motiven till ljudboksbruk också samspekar. Ljudboken väljs inte bara för att den är praktisk, effektiv och tillgänglig utan även för att den tycks berika livet med sällskap och mening.

Noter

- 1 Se exempelvis ”Bokförsäljningsstatistiken – andra kvartalet 2022”, <https://forlaggare.se/wp-content/uploads/2022/08/Bokforsaljningsstatistiken-Andra-kvartalet-2022.pdf>.
- 2 För en summering av den svenska mediala debatten, se exempelvis Julia Pennlert, ”Röster om den kommersiella ljudboken”, *Svensklärares Årsbok* (2018). För en kritik av ljudboksläsning se Sven Birkerts, *The Gutenberg Elegies* (New York: Farrar Straus and Giroux, 2006).
- 3 Iben Have, Birgitte Stougaard Pedersen, *Digital Audiobooks. New Media, Users and Experiences* (New York and Oxon: Routledge, 2015). För en historisk genomgång av ljudbokens användningsområden se Matthew Rubery, *The Untold History of the Talking Book* (Oxford: Oxford University Press, 2016).
- 4 Se exempelvis: Rubery, *The Untold History of the Talking Book*; Have, Stougaard Pedersen, *Digital Audiobooks*; Deborah Philips, ”Talking Books. The Encounter of Literature and Technology in the Audio Book”, *Convergence* 13 (2007:3), 293–306, <https://doi.org/10.1177/1354856507079180>.
- 5 Se exempelvis Elisa Tattersall Wallin, ”Reading by Listening. Conceptualising Audiobook Practices in the Age of Streaming Subscription Services”, *Journal of Documentation* 77 (2020:2), 432–448, <https://doi.org/10.1108/JD-06-2020-0098>; Elisa Tattersall Wallin, *Sound Reading. Exploring and Conceptualizing Audiobook Practices among Young Adults* (Högskolan i Borås, 2022); Lutz Koepnick, ”Reading on the Move”, *PMLA* 128 (2013:1), 232–237, <https://doi.org/10.1632/pmla.2013.128.1.232>; Lucy Bednar, ”Audiobooks and the Reassertion of Orality. Walter J. Ong and others Revisited”, *CEA Critic* 73 (2010:1),

- 6 Se exempelvis Karl Berglund, "Introducing the Beststreamer. Mapping Nuances in Digital Book Consumption at Scale", *Publishing Research Quarterly* 37 (2021:2), 135–151, <https://doi.org/10.1007/s12109-021-09801-0>; Karl Berglund, Ann Steiner, "Is Backlist the New Frontlist? Large-Scale Data Analysis of Bestseller Book Consumption in Streaming Services", *LOGOS* 32 (2021:1), 7–24, <https://doi.org/10.1163/18784712-03104006>; Elisa Tattersall Wallin, Jan Nolin, "Time to read. Exploring the timespaces of subscription-based audiobooks", *New Media & Society* 22 (2021:3), 470–488, <https://doi.org/10.1177/1461444819864691>; Sara Tanderup Linkis, Julia Pennlert, "Episodic Listening. Analyzing the Content and Usage of Born Audio Serial Narratives", *Journal of Electronic Publishing* 23 (2020:1), <https://doi.org/10.3998/3336451.0023.102>.
- 7 Rita Felski, *Uses of Literature* (Malden, Oxford: Blackwell, 2008). I svensk översättning kan termerna skrivas som igenkänning, förtrollning, kunskap och chock.
- 8 Rita Felski, *Hooked. Art and Attachment* (Chicago: The University of Chicago Press, 2020), ix.
- 9 Se Rita Felski, *The Limits of Critique* (Chicago: The University of Chicago Press, 2015).
- 10 Se exempelvis Simone Murray, *The Digital Literary Sphere* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2018); Johan Svedjedal, "Det litteratursociologiska perspektivet", i *Litteratursociologi. Texter om litteratur och samhälle*, Lars Furuland, Johan Svedjedal red. (Lund: Studentlitteratur, 1997).
- 11 Rubery, *The Untold History of the Talking Book*.
- 12 Have, Stougaard Pedersen, *Digital Audiobooks*, Se även Julia Pennlert, "Röster om den kommersiella ljudboken i Sverige", i *Digitalt*, Anne Nordenstam, Suzanne Parmeneus-Swärd red. (Stockholm: Natur och Kultur, 2019), 31–44; Sara Tanderup Linkis, "Läsning i rörelse", i *Från Strindberg till Storytel. Korskopplingar mellan ljud och litteratur*, Julia Pennlert red. (Stockholm: Daidalos, 2021).
- 13 Se Birkets, *Gutenberg Elegies*.
- 14 Felski, *Hooked*, 36.
- 15 N. Katherine Hayles, *How We Think. Digital Media and Contemporary Technogenesis* (Chicago: University of Chicago Press, 2012); Naomi Baron, *Words Onscreen* (Oxford: Oxford University Press, 2016).
- 16 Michael Bull, *Sound Moves. iPod Culture and Urban Experience* (New York: Routledge, 2007).
- 17 D. E. Wittkower, "A Preliminary Phenomenology of the Audiobook", i *Audiobooks, Literature and Sound Culture*, Matthew Rubery red. (New York: Routledge, 2011). Wittkower menar dock samtidigt att ljudboksanvändaren inte bara isolerar sig, utan också deltar i olika typer av (fiktiva och verkliga) gemenskaper, ett argument som vi återkommer till i vårt analysavsnitt.
- 18 För ett mer fördjupat resonemang, se exempelvis Sara Tanderup Linkis, "Reading Spaces. Original Audiobooks and Mobile Listening", *SoundEffects* 10 (2021:1), 45–55, <https://doi.org/10.7146/se.v10i1.124197>; Tanderup Linkis, "Läsning i rörelse".
- 19 Have, Stougaard Pedersen, *Digital Audiobooks*, 11–12.
- 20 Lutz Koepnick, "Figures of Resonance. Reading at the edges of attention", *SoundEffects* 8 (2019:1), 4–19. För vidare diskussion om ljudböcker och resonant läsning, se även, Sara Tanderup Linkis, "Resonant Listening. Local Voices and Places in Born-Audio Literary Narratives", *Canadian review of Comparative Literature/Revue canadienne de littérature compare* 47 (2021:4), 407–423, <http://doi.org/10.1353/crc.2020.0037>.
- 21 Koepnick, "Figures", 13.
- 22 De kategorier som vi fann i fritextkommentarerna var följande: multitasking, avkoppling, tillgänglighet, tillgång, kärlek till böcker/underhållning, koncentration, lyssnandet,

- praktiskt, att spara tid, sällskap, lärande, pris, egentid.
- 23 Se exempelvis Have, Stougaard Pedersen, *Digital Audiobooks*.
  - 24 Denna bild understöds av kommentarer där ljudboksbruk motiveras med pris och tillgänglighet: att man genom streamingtjänsterna får lätt och billig tillgång till böcker. Eftersom den här typen av kommentarer syftar mer till distributionsformen, streamingtjänsten, än till ljudboksformatet, går vi inte ytterligare in på den här. För en analys av hur streamingtjänster påverkar produktion, distribution och konsumtion av böcker, se Karl Berglund, Sara Tanderup Linkis, "Modeling Subscription-based Services for Books", *Memories du Livre/Studies in Book Culture* (under utgivning).
  - 25 Bull, *Sound Moves*.
  - 26 Rubery, *The Untold History of the Talking Book*.
  - 27 Se Hedda Hanner, Alice O'Conner, Erik Wikberg, "Ljudboken. Hur den digitala logiken påverkar marknaden, konsumtionen och framtiden" (Stockholm: Svenska Förläggareföreningen, 2019).
  - 28 Felski, *Hooked*, 26.
  - 29 Lukasz Swiatek, "The Podcast as an Intimate Bridging Medium", i *Podcasting. New Aural Cultures and Digital Media*, Richard Berry, Neil Fox, Dario Llinares red. (London: Palgrave Macmillan, 2018), 174. Se även Tanderup Linkis, "Reading Spaces".
  - 30 Swiatek, "Podcast", 174.
  - 31 Wittkower, "Phenomenology", 229.
  - 32 Felski, *Hooked*, 30.
  - 33 Felski, *Hooked*, 30.
  - 34 Felski, *Hooked*, 31.